

HOL VAN KÖZÉP-EURÓPA, ÉS HA MEGVAN, KELL-E?

George Schöpflin és Nancy Wood (szerk.): In Search of Central Europe

Barnes and Noble Books, 1989

Kell-e nekünk Közép-Európa?

Századvég (Főszerk.: Gyurgyák János). Külön-szám, 1989. 223 oldal, 120 Ft

A fenti kérdésben summázható, legalábbis cím szerint, ama két frissen megjelent kötet, amely most előttem fekszik: egy amerikai és egy magyar. Ismertetésre kaptam őket, feltehetően azért, mert soha nem írtam Közép-Európáról – alig vagyunk már néhányan ilyenek –, és szóban sem állítottam, hogy van róla véleményem, tehát elképzelhető, hogy tárgyilagoss tudok maradni.

Nincs akadálya, hogy a két könyvről egy füst alatt szóljak, már csak azért sem, mert tárgyak azonos, és részben át is fedik egymást. Mindegyik tanulmányokat, hosszabb-rövidebb esszéket és vitairatokat tartalmaz, az angol nyelvű tizenhetet, a magyar negyvenet, de az utóbbinak hat darabja fordítás a szintén 1989-ben megjelent amerikai kötetből. Megvallom, érdeklődésemet ez a mellékes körülmény majdnem jobban lekötötte, mint maguk a könyvek. Valami, úgy látszik, tényleg változóban van mifelénk, korábban ilyen gyorsaságra nem volt példa. Megszerezni, lefordítani, kiadni – mindezt néhány hónap alatt! Fantasztikus!

Az íráskor tárgya: Közép-Európa mibenléte. A szerzők köre számba sem vehetően széles. Megszólal a történész, az író, a filozófus, a politológus, az irodalom- és a művelődéstörténet szakértője, a jelenkorkutató; számos magyar értelmiségin kívül véleményt mond a cseh, a szlovák, a lengyel, a román, az orosz, a szlovén, a horvát, a német, itthon élők és emigránsok, de szót kérnek kívülállók is: angolok, amerikaiak, olaszok. Az érdeklődés nyilvánvaló tehát, de végül is miről szólnak az íráskor? Nem könnyű megmondani. Engem leginkább egy asszociációs játékra emlékeztettek: írjuk le, mi jut eszünkbe arról a szóról, hogy Közép-Európa. Középkorolás diákoktól több tucat ilyen tárgyú dolgozatot olvasni va-

lószerűleg szörnyen unalmas volna. Itt igen művelt emberek, köztük kimagasló elmék ültek le játszani, és így az eredmény is szórakoztatóbb, de azért némi egyhangúság ebben is van. Egyvégtében elolvasni a két könyvet olyasmi, mint mondjuk végigenni egy ötvenfogásos lakomát, amely csupa húsételből áll. Hiába készítették a legkiválóbb szakácsok a legrafináltabb receptek szerint, egy idő múlva kezdünk eltelni. Okosabb tehát nem egyszerre felfalni, akkor nem fekszi meg úgy a gyomrot.

Közép-Európát elemezni a legutóbbi években vált divattá, és valószínű, hogy egy darabig még az marad. Így azok, akik még nem tették le a garast egyik kötetben sem, olvasás közben elkezdhetnek gondolkodni, mit fognak írni, ha rájuk kerül a sor. Nyilván maguk is rájönnek, de mégis hangsúlyozom, mert nem lehet eléggé: ne akarják megoldani a kérdést, hanem arról írjanak, amihez értenek. Ne azon rágódjanak, hogy Oslo vagy Szemipalatyinszk még Közép-Európában fekszik-e, inkább azon, hogyan fogják majd elegánsan összehozni Raszkolnyikovot Szejkkal vagy Ib-sent Szigligeti Edével. Ha a jelenkori történelem vagy a politika iránt éreznek nagyobb vonzódást, továbbra is kimeríthetetlen téma a „kisállamok nyomorúsága”, akár a nacionalizmus, akár a proletár internacionalizmus felől közelítve. Figyelem: a kelet-európai (volt?) csatlósországok itt egy az egyben eladhatók Közép-Európának. Akik nosztalgikus esszét fontolgatnak, maguktól is rájönnek, hogy a Monarchiáról kell írniuk, és úgysem fogják elfelejteni, hogy a zsidókérdést szóba hozzák. Fontos tudnivaló: a németek ugyan a maguk földjét tekintik Európa közepének, de kifejezetten Németországról értekezni egy ilyen kötetben most nem szokás. Naumann és a *Mitteleuropa*-terv persze megemlíthető, ha hallottunk róla.

Mi is tehát Közép-Európa? Olvasmányélményemet röviden így sommázhatnám: az a terület, amelynek jellemzője, hogy főként Kelet-Európában fekszik, de jobban szeretne Nyugat-Európában feküdni. Hogy ezenkívül van-e valamely más jegye is, és hogy egyáltalán létezik-e, arról megoszlik a szakértők véleménye. Egyesek Ferenc Józsefnél meszebbre is visszatekintve a probléma kezdetét a középkorban keresik, és nekem mint me-

dievistának természetesen az ő megközelítésük látszik termékenyebbnek. Mindamellet az a véleményem, hogy a leglényegesebb tudnivalókat e téren már elmondta Szűcs Jenő évekkel ezelőtt, és nagy kár, hogy ehhez a vitához már nem volt módja hozzászólni. Mint emlékszünk rá, ő a földrajzi értelemben vett Európán belül három történetileg kialakult régiót rajzolt meg: a nyugatit, amelyben a kora középkori latin keresztény kultúra talaján ezeröttszáz év alatt kifejlődött az európainak nevezett civilizáció; az ortodox kereszténységen nevelkedett Kelet-Európát, amely ezen a fejlődésen nem ment keresztül, és amelynek kulturális öröksége ezért eredendően más; végül a mi „köztes régiókat” Oroszország és az Elba, illetve a Balti-tenger és az Al-Duna között. Ez a vidék nevezhető a legtöbb joggal Közép-Európának, mert évszázadokon át volt egy sajátos arculata. Jelentős késéssel, az ezredforduló körül csatlakozott a római egyházhoz, gyorsan, de felületesen honosította meg a társadalomépítés nyugati elveit a késő középkorban, és a Nyugat gazdasági perifériájává vált az újkor első századaiban.

A „köztes” Európa tehát olyan régió, amelybe késve és tökéletlenül épültek be a nyugati kultúra értékei. Sohasem volt képes teljesen felzárkózni a Nyugathoz, azonban fontos tény, hogy értékrendszerében mindvégig ahhoz és sohasem a Kelethez igazodott. Így látja a kérdést Schöpflin György is, akinek az amerikai kötet bevezető tanulmányát köszönhetjük. A két gyűjteménynek, úgy vélem, ez a legsikerültebb darabja, és nyilván nem véletlen, hogy a magyar válogatásba is átkerült. Akinek kevés az ideje, beérheti az elolvasásával, és meg fog tudni minden lényegest, ami Közép-Európáról elmondható. Aki ráér, olvasson bele a többi írásba is. Egyebek közt kellemes meglepetéssel fog ráébredni, milyen gyorsan forog manapság a történelem kereke: nem egy szerző látta úgy még 1986 táján is, hogy számottevő politikai változásokra rövid távon semmi kilátás sincs ebben a térségben. Nos, attól, hogy valaki nem jós, esszéírónak még kiváló lehet.

Engel Pál

EGY HARMINCÉVES HÁBORÚ

*Szalai Erzsébet: Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek
Közgazdasági és Jogi Könyvtudományi Kiadó, 1989.
398 oldal, 85 Ft*

Harminc évvel ezelőtt (N. Sz. Hruscsov akkori hirdette meg a fejlett ipari országok mielőbbi utolérésének, sőt túlszárnyalásának, majd a kommunizmus építésének programját) előbb kísérleti jelleggel néhány vállalatot összevontak, majd hamarosan példátlan átszervezési kampány bontakozott ki a magyar iparban. 1962–64-ben a vállalatok száma harmadával csökkent, és a világ talán legcentralizáltabb vállalati szerkezete jött létre. Az átszervezők a sorozatban előállított nagyvállalatoktól nemcsak a nagyüzemi tömegtermelés költségcsökkentő hatásait remélték. Arra is számítottak, hogy ha kevesebb lesz az utasításokat végrehajtó egységek száma, és ha ezek egy-egy termék vagy termékcsoporthoz gyártására specializálódnak, akkor gyorsabban áramlanak majd a hierarchia szintjei között az utasítások és jelentések, és ezért emelkedni fog a tervezés színvonala is. Nem elhanyagolható előnynek ígérkezett, hogy az átszervezés után növekszik majd a nagyüzemi munkások száma is. Egy olyan társadalmi csoporté, akinek az akkori kommunista vezetés és ideológia kulcsszerepet szánt a „fejlett szocializmus” gyors felépítésében, a Nyugat túlszárnyalásában.

Hamarosan kiderült, hogy a magyar iparban a teljesítmény nem javult a várt mértékben, sőt nem egy ágazatban jelentősen romlott.

Ma már tudjuk, hogy a kerítések három évtizeddel ezelőtti lebontása nem egyszerűen szervezési hiba volt, hogy itt nem csupán egy szervezési változástól hiába várt hatékonyságjavulás tanúi lehettünk. Az átszervezési kampány – miközben nem emelte a tervezés színvonalát – jelentősen és tartósan módosította a gazdasági és politikai hatalom megoszlását. Az egy-egy termék vagy termékcsoporthoz előállítását, behozatalát és kivitelét kezükben tartó, nemegyszer több tízezer embert foglalkoztató